

15. Брачевская А. Т. К вопросу о ремесле культуры полей погребений / А. Т. Брачевская // Краткие сообщения Института археологии. – К., 1953. – 56 с.
16. Баран В. Д. Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністров'я і південно-західної Волині / В. Д. Баран // Матеріали досліджень археології Прикарпаття та Волині. – К., 1964. – Вип. 5. – С. 42–50.
17. Новицька М. О. До питання про текстиль трипільської культури / М. О. Новицька // Археологія. – 1948. – Т. 2. – С. 24–31.
18. Никорак О. І. З історії розвитку ткацтва в Україні / О. І. Никорак // Народознавчі зошити. – 1988. – № 4. – С. 15–22.
19. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1987. – 782 с.
20. Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе / Б. Н. Заходер. – М., 1962–1967. – Т. 1–2. – 420 с.
21. Січинський В. Нариси з історії промисловості / В. Січинський. – Львів, 1934. – 96 с.
22. Левашова В. П. Об одежде сельского населения Древней Руси / В. П. Левашова // ГИМ. – М., 1966. – Вып. 40. – С. 5–13.
23. Літопис Руський [Текст] ; пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К., 1989. – 591 с.
24. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. – Л., 1929. – Т. 21–22. – Ч. 1. – С. 88–125.
25. Етногенез та етнічна історія населення Карпат. – Львів, 2006. – Т.2. – 816 с.
26. Die osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. – Wien, 1899. – 324 с.

В статье рассматриваются исторические аспекты развития и формирования художественных особенностей гуцульской одежды. Включенный в исследование фактологический материал фиксирует самые давние сведения о гуцульской одежде и материалы для ее изготовления, раскрывает генетический корень гуцульской одежды.

Ключевые слова: гуцулы, быт, одежда, ткани.

In the article examined historical aspects of artistic features development and formation of hutsuls clothes. The factological material included in research, fixes information from the past about hutsuls clothes and materials for manufacture, reveals genetic roots of hutsuls clothes.

Key words: hutsuls, household, clothes, fabrics.

УДК 745.5

ББК 85.123 (4 Укр.)

Олена Дяків

ХУДОЖНЄ ТКАЦТВО ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті розкрито історичні передумови й розвиток ткацтва на теренах Західного Поділля. Розглянуто традиційні тканини за функційними ознаками, подано типологічні характеристики інтер'єрних, одягових, обрядових тканин.

Ключові слова: пряжа, полотно, наволока, типологічні характеристики, історичні передумови.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють ХІХ–ХХ ст. Визначення таких меж зумовлено тим, що саме із середини ХІХ ст. формуються нові етнокультурні традиції. Територія Західного Поділля являє собою історико-етнографічну зону України, на формування духовної та матеріальної культури якої мали вплив особливості соціально-економічного розвитку, багатоміжова взаємодія форм культури українців та інших народів, які віддавна розселені на цій землі. Етнічна структура сільського населення в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. характеризувалася численною групою українців і наявністю декількох етнічних груп (поляків, молдаван) [4, с.8].

Актуальністю статті є спроба визначення чинників, що вплинули на формування матеріальної культури, зокрема ткацтва, у контексті засобів художньої виразності.

Мета – виявити механізм функціонування цього виду народного мистецтва як комплексу взаємозв'язаних між собою компонентів – матеріалу, техніки й орнаментального вирішення.

Домашній ткацький промисел першої половини ХІХ ст. за формою організації й за технікою виробництва визначав значною мірою риси, характерні для виробництва періоду натурального господарства, і все, що було пов'язане з виготовленням тканини, мало визначені народним календарем терміни. Виготовлення пряжі й полотна було економічно вигідним, бо їх

вмінювали на промислові товари, а з другої половини XIX ст. ручний спосіб виготовлення пряжі почав занепадати у зв'язку з появою фабричної: нефарбованої, біленої (“білениця”), кольорової (“заполоч”), що була більш розповсюдженою, ніж шовкова та металеві нитки. Таким чином, під кінець XIX ст. бавовняна пряжа набула в народному ткацтві значного розповсюдження й поєднувалась у кольорових тканинах із лляною пряжею.

Виготовлялися тканини на ткацьких верстатах із горизонтальним положенням основи та на вертикальному (“розбої”, “кросна”) – для виготовлення килимів. У другій половині XIX ст. в основному завершився перехід від вертикальних до горизонтальних ткацьких верстатів завдяки застосуванню спеціального начиння – “скатеркового”, “валовляного”, “тринадцятого”, “десячаного”, яке дозволило виготовляти різні види тканин і досягти різноманітності переплетень. Застосування горизонтальних верстатів із різною довжиною берда (верстат “полотняний” – 60–80 см; верстат “килимницький” – 150 см) значно розширювало можливості.

За функційними ознаками традиційна тканина поділяється на декілька груп – для одягу, інтер'єру, господарських та обрядових потреб. Вибір ткачем техніки ткання певною мірою залежав від практичного призначення полотна. Притаманна тканим виробам повсякденного, утилітарного призначення та декоративно-обрядовим тканинам поліфункціональність визначала, з одного боку, простоту форм, а з іншого, – високий технічний і художній рівень їх виконання. Загальновідомою була техніка простого полотняного переплетення, нею виготовлялося полотно для головних уборів – переміток, а також для сорочок і рушників. Саржевим переплетенням (“чинуватим”) виготовлялися тканини для одягу та хатнього облаштування: окремі види рушників, простирадла, скатертини (обруси).

У наддністрянських районах Західного Поділля нитки основи перебирали за допомогою дощечки (техніка “перетику”). До ткацьких технік належить плетіння, що в XIX – і на початку XX ст. знайшло застосування у виробництві жіночих і чоловічих поясів, очіпків, прошив до наволоки. Сітчастоплетені вироби були експоновані на промисловій виставці у Відні (1893 р.) та у Львові (1894 р.), де “збаразькі плетільниці викликали велике зацікавлення в колах етнографів, технологів-текстильників та археологів” [7, с.39]. Полотнище сітчастої плетінки формується з двох навитих поряд і закріплених на обох кінцях попліток, для поясів насновували нитки на встромлені в стіну кілки. Для плетіння очіпків і прошив використовували спеціальні кросенця (прямокутна дерев'яна рама). Техніка сітчастого ткання була також характерна для західних районів Волині, Бойківщини, Закарпаття.

Ткані вироби були важливими компонентами інтер'єру житла, для якого визначений комплекс тканин був традиційним на кінець XIX – початок XX ст. До нього входили **рушники, обруси-скатерки, наволоки, налавники, верети, килими**, зокрема, **рядна** (“верети”, “верітки”, “веретки”, “верені”), які були поширені на Східному Поділлі та частково в районах галицько-подільського пограниччя.

Західноподільська **верета** являє собою ткане поліхромне полотнище з орнаментом у поперечні смуги або клітку. Ці тканини виготовлялися з конопляної, вовняної пряжі (основа – коноплі, підкання – вовна), ткалися ремізно-човниковою технікою. Для верет першої половини XIX ст. характерне ахроматичне забарвлення – чорні, білі, сірі тони (рис. 1), а для другої половини XIX ст. визначальною є поліхромія.

Рис. 1. Верета “пасиста”. Вовна. Монастирський р-н, с. Вістря.
Поч. XX ст. ТКМ інв. № ТКМТ–5463

Для Західного Поділля за способом розташування орнаментальних комплексів на полі **верети** розрізняють “пасисті верети”, “хрестати” й “писані”¹. Орнамент “пасистих” верет компонується з гладких або узорних смуг, що мають свої локальні декоративні особливості. Так, для верет Буцацького, Гусятинського й Монастириського районів характерне чергування різної ширини кольорових смуг, розташованих на білому тлі тканини (рис. 2, 3).

Рис. 2. Верета “пасиста”. Вовна.
Монастириський р-н, с. Вістря. Поч. XX ст.
ТКМ інв. № ТКМТ–5464

Рис. 3. Верета “пасиста”. Вовна.
Буцацький р-н, с. Цвітова. Поч. XX ст.
ТКМ інв. № ТКМТ–2923

У північних районах Західного Поділля виділено перехідний між веретами й килимами тип тканини. У Зборівському, Збарзькому, Підволочиському районах, окрім “пасистих” верет, виготовлялися напіввовняні “півкилимки”, орнамент яких ткався килимовою технікою й певною мірою повторював орнаментальні мотиви подільських килимів (узорчасті смуги чергувалися з однобарвними смугами). Кольорову своєрідність мають верети Заліщицького та Борщівського районів, для яких властива насиченість чорним кольором, який утворює “дно” для вишневого, зеленого, червоного, білого кольорів. За схемою побудови орнаментальних композицій для них характерні орнаментальні смуги, утворені мотивами “павучків”, “гребінчастих смуг”, “клинців”, “видовжених стовпчиків”, що були поширені на півдні Поділля, Покутті, Гуцульщині. Для верет Буцацького та Борщівського районів характерне чергування “павучкових” чорних смуг уздовж білого тла верети. Декоративні властивості орнаменту “хрестатих” верет полягають у створенні відповідної колористичної гармонії різнокольорових кліток, розташованих на полі тканини (рис. 4, 5).

Рис. 4. “Хрестата” верета. Вовна.
Заліщицький р-н. Поч. XX ст.

Рис. 5. “Хрестата” верета. Вовна.
Буцацький р-н, с. Берем’яни. Поч. XX ст.
ТКМ інв. № ТКМТ–2873

¹ ТКМ інв. № ТКМТ–1794, ТКМ–2732, ТКМТ–2867, ТКМТ–5072, ТКМТ–8810.

У Заліщицькому районі використовували нефарбовану вовну, завдяки чому отримували контрастний чорно-білий клітчастий узор. Додатковим засобом, яким користувалися ткачі, було підсилення декоративного ефекту цих тканин за рахунок збагачення фактурного рисунка шляхом комбінування різноманітних ткацьких переплетень. Застосовувалося більше барв при переплетенні різних щодо забарвлення смуг основи й підкання, що утворювало півтони. За твердженням С.Й.Сидорович, “найкращі зразки клітчатих верет походять з наддністрянських місцевостей” [8, с.21]. Дослідниця також відмічає “писані” верети з північних районів Тернопільської області, що суцільно ткані, багатоорнаментовані й представляють перехідний тип тканини – між веретою й настільним килимом.

Орнаментальним багатством відзначаються **пішви**, яким ткачі намагалися надати особливого звучання різними способами, зокрема, складною технікою саржевого переплетення й оздоблення поля безузорними одноколірними (Збаразький район) або двоколірними – червоними чи бордовими (Бучацький район) смугами. Ткали пішви з різних гатунків лляної й конопляної пряжі саржевим або полотняним переплетенням. Узірна частина розміщена на краю пішви й має тридільний уклад, що характерно для гуцульських і покутських наволок. Композиція взору складається з мотивів “**скосиків**”, “**клинців**”, “**руж**”, які з обох боків обрамляють вужчі смуги мотивів “**кривульок**”, “**стовпчиків**”, що розріджуються щодо фону. Такі мотиви поширені в Монастириському, Бучацькому районах, зокрема, мотив “**руж**” – восьмипелюсткової розетки поширений у Бучацькому районі¹ та Монастириському районі в селах Горигляди, Вістря². Якщо у вишивці цей мотив у кінці XIX – на початку XX ст. був інноваційним, то в ткацтві це подальша розробка “**звездчатих**” і “**хрестоподібних**” мотивів, що в перебірному ткацькому орнаменті отримують форму квіткових пелюсток. У цих виробках домінує тепла гама кольорів, що складається із червоного, вишневого із вкрапленням оранжевого, зеленого, синього, білого. **Пішви** Борщівського, Заліщицького районів насичені чорним кольором, який доповнюється червоними, вишневими, синіми, жовтими, білими кольорами. Узірна частина складається з традиційних геометричних мотивів, зокрема, “**клинців**”, які поєднуються з мотивами стрічкового орнаменту та гладкими або “**павучковими**” кольоровими смугами. У композиції орнаменту мотив формується рядами, чергуючись один з одним, і дає типовий для народних килимових тканин “орнамент без поля”. Давні наволоки мали вигляд прямокутного мішка, ширина якого зумовлювалася розмірами вузькобердного верстата (довжина становила 1 метр). Ткали їх із грубої вибіленої конопляної або лляної пряжі.

Пішви, як і верети, в інтер’єрі житла були важливою декоративною прикрасою широкого ліжка, вистеленого соломною. Накривали його веретою з грубого, “згребного” полотна та клали кілька великих подушок. Поява нового типу житла, меблів зумовила поступову зміну традиційної форми й призначення подушок. Із середини XX ст. виготовляються значно менші форми. Ткані наволоки замінюються фабричними з бавовняного полотна. Виготовляються “**буденні**” та “**святкові**” наволоки, які оздоблюють вишивкою, мережкою, ажурними плетінками. На квадратних декоративних подушках узірну частину переносять із бокового краю на верхню частину виробу.

Декоративне оздоблення житла збагачується також наявністю в його внутрішньому просторі **скатерті-обрусу**. Скатертини для щоденного вжитку були однобарвними без декору. Так, у селі Говилів Тербовлянського району працювало 19 ткачів, що ткали полотно на верети, мішки, а також на обруси-скатерті. Кольорова гама обрусів Борщівщини будувалася на чергуванні червоних, чорних, вишневих смуг. У селі Летяче виробляли **верети, обруси**, які, окрім різної ширини смуг, декорувалися дрібноузірними стрічками з елементами прямої або ламаної смужки, орнаментальними мотивами ромбоподібної форми.

Естетичні цінності, принципи декору різних видів тканин знайшли подальший розвиток в одягових тканинах – у дволатовій запасці, обгортці³. Ці тканини виготовлялися з вовняної туго спряденої пряжі, бо тонша пряжа йшла на основу. Вони відзначалися цупкістю, щільністю й унаслідок застосування різних видів саржевого переплетення отримували дрібноворсисту тканину з рельєфно виступаючою фактурною поверхнею у вигляді скісних пружків, кривульок, ромбиків. Такого типу тканини жіночого поясного вбрання характерні для суміжних із

¹ ТКМ інв. № ТКМТ–2730.

² ТКМ інв. № ТКМТ–5476.

³ ТКМ інв. № ТКМТ–462, ТКМТ–4674.

Західним Поділлям районів Покуття та Гуцульщини. Художня виразність західноподільських тканин відрізнялася від подібних виробів Покуття та Гуцульщини скупішим діапазоном кольорової палітри та сильнішим контрастом (завдяки глибоким барвам – чорним, синім, фіолетовим) зі світлим тлом виробів. Цей особливий кольоровий лаконізм підкреслюється в тканинах урівноваженим ритмом декоративних смужок, симетрією та рівновагою орнаментальних і безузорних площин (верети, рядна, рушники, обруси). Цей аспект художньої мови західноподільських тканин підтверджує О.Никорак, на думку якої “мінімумом художніх засобів досягнуто максимальної художньої виразності творів” [6, с.437].

Важливим компонентом західноподільської народної носі є **пояс** (“окрайка”), який ткали з міцних вовняних ниток на “кросенцях” або на ткацьких верстатах. При створенні “**заборових**” поясів зі складними геометричними зображеннями застосовували ручний перебір, а в 1920–1930 рр. узорні пояси виготовлялися на жакардових верстатах. З безузорних однокольорових поясів заслуговують на увагу широкі “*волосові*” збаразькі пояси темно-зеленого або вишневого кольору, які за характером художнього рішення дослідник ткацтва О.Никорак розділяє на групи: гладкоткані безузорні (“прості”), із зубчастими ромбовидними мотивами (“очкати”) і перебірні (“заборові”). Для окрайок Західного Поділля, як і для поясів Карпатського регіону, “характерне повздовжньо-смугасте розташування гладких або узорних смуг, велика різноманітність форм орнаментальних мотивів” [5, с.67].

В “**очкати**х” і “**заборових**” поясах поєднуються різні за насиченістю поліхромні смуги основи (жовті, вишневі, зелені, червоні). Пояси цієї групи мають традиційний уклад симетрично розміщених орнаментальних смуг. Посередині розташовано великі за формою мотиви, утворені з трикутників, ромбів (гладкі, зубчасті або гачкоподібні контури). З боків головного мотиву йде розробка смуг дрібнішими елементами ромбиків, трикутників, кривульок. Вільнозвисяючі кінці всіх видів поясів перетикали гладкими поперечними смужками й закінчували декоративною бахромою ниток основи. Ткані пояси побутували на території Західного Поділля до середини ХХ ст., але у зв’язку із заміною традиційних форм одягу сучасними вони частково втратили своє утилітарне призначення. Виробництво поясів на початку ХХ ст. набуло промислового значення, їх виготовляли невеликі фабрики в Косові, Заліщиках, Чернівцях.

Окрему групу за композиційним рішенням орнаменту складають тканини для **торб**. Відмінності в побудові орнаменту на цих виробках зумовлені призначенням, різними способами носіння. Орнамент витканих із грубої конопляної пряжі торб komponується у вигляді узірних смуг, що ритмічно повторюються по вертикалі або по горизонталі. Так, для Борщівщини тканини цього типу мали темне тло, по якому розміщувалися кольорові смуги (червоні, оранжеві, білі). Смуги ткалися у вигляді зубчиків, перерваної лінії, а для північних районів характерне розташування узірних смуг на світлому фоні. На відміну від тайстр торби були двосторонніми й часто не мали зверху орнаментального викінчення. По краю з обох боків кріпився кручений шнурок, а в борщівських тайстрах використовували безузорний тканий пояс.

Перші відомості про виготовлення **килимів** на території України датують ХVI ст., їх виробництво зосереджувалося в поміщицьких майстернях. У ХVII ст. було вже кілька килимових мануфактур, зокрема, у Бродах, Лагодові, Львові, а відомою килимарнею ХVIII ст. на Правобережжі була майстерня Чарторійських у Корці, Потоцьких на Тульчинщині, майстерня в Янушполі на Поділлі [3, с.16]. У кінці ХIX – на початку ХХ ст. вживаються деякі заходи для збереження килимарського промислу. Так, у селі Вікно Гусятинського району поміщиком В.Федоровичем у 1886 р. засновано килимарську школу, він зібрав колекцію подільських килимів і запросив на роботу найкращих майстрів. Одночасно працюють ткацькі майстерні в Збаражі, Токах, Залізнях, але діяльність цих осередків була настільки помітною, що на початку ХХ ст. у Галичині виникають нові осередки килимарства. Килимарська майстерня с. Вікно працювала до початку Першої світової війни й за основу свого виробництва взяла зразки народних килимів Збаражчини. До виготовлення килимів тут були залучені “видатні народні килимарі – Михайло Кирик з села Мединь, Іван Шлиц з села Кошляки, Іван Івахів з села Кобиле” [2, с.38].

Виготовляли килими на горизонтальних верстатах. Декорувалися ці твори геометричним і рослинним орнаментами з тонким і виразним малюнком, а їх кольорова гама будувалася на насиченості тонів. У техніці килимарства помітний вплив Покуття, Буковини, Гуцульщини та Південної Волині. Зокрема, ткачі з північно-східних районів Буковини одні з перших почали працювати в майстерні з ткачами із села Кобилля Збаразького району І.Івахівим, В.Малачинським, І.Р.Данилюком [1, с.78].

Традиція прикрашати сільське житло килимами на Західному Поділлі була запозичена з міщанського, поміщицького середовища. Ними прикрашали стіни над ліжками, накривали лавки, а в окремих випадках – столи (настільники). Цьому сприяли, як зазначає С.Й.Сидорович, “перехідні форми килимових тканин – верети, півкилимки” [9, с.102].

Таким чином, народне ткацтво, розвиваючись як кустарне виробництво тканин для домашнього вжитку, у кінці XVIII ст. перейшло в мануфактурне виробництво й це було однією з позитивних сторін виробничої діяльності ремісничих об’єднань, які забезпечили піднесення ткацького ремесла. Найпоширенішими були полотняні та суконні мануфактури, які працювали, в основному, на міський ринок. Традиції народного ткацтва найповніше збережені у виробках килимарень (Збаразька), які наслідували своєрідні технічні прийоми, форми килимів і їх орнаментики. Домашній ткацький промисел першої половини XIX ст. відображав риси, характерні для виробництва періоду натурального господарства, і насамперед у виготовленні пряжі та полотна. З другої половини XIX ст. ручний спосіб виготовлення пряжі почав занепадати у зв’язку з появою фабричної пряжі, але й надалі народні тканини залежно від практичного призначення використовувались у побуті (окремі види рушників, простирадла, верети, обруси, мішки, пішви, налавники, рядна). Ткані вироби залишалися важливими компонентами інтер’єру житла, для якого визначений комплекс тканин був традиційним у кінці XIX – на початку XX ст. Художня виразність західноподільських тканин відрізнялася від подібних виробів Покуття та Гуцульщини скупішим діапазоном кольорової палітри й сильнішим контрастом (завдяки глибоким барвам – чорним, синім, фіолетовим) і підкреслювалася в тканинах урівноваженим ритмом декоративних смужок, симетрією та рівновагою орнаментальних і безузорних площин (верети, рядна, рушники, скатертини (обруси)). Таке художнє вирішення тканих виробів простежується до 1960 р., а надалі окреслюється нова тенденція – посилення декоративності у виготовленні художніх тканин. Під кінець XX ст. помітні ознаки зменшення виробництва народних тканин, що пов’язано з відсутністю недорогої натуральної сировини. Позитивним фактором, який стимулює творчість народних майстрів і не дає згаснути традиційному народному ткацтву, є використання в побуті й інтер’єрах громадських споруд тканих виробів. Пов’язано це з функціональною доцільністю, де домінуючою є декоративна функція, яка значно розширює типологію кожного виду народних тканин (декоративні тканини, килими, гобелени, панно, доріжки, скатерті, рушники, рядна, покривала).

1. Гарасимчук Р. П. Народное искусство Тернопольской области УССР / Р. П. Гарасимчук // Советская этнография. – 1957. – С. 72–78.
2. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гургула. – К. : Мистецтво, 1966. – С. 38.
3. Запаско Я. Українське народне килимарство / Я. Запаско. – К. : Мистецтво, 1973. – С. 16.
4. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля кінця XIX – поч. XX ст. / Т. В. Косміна. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 8.
5. Никорак О. Сучасні художні тканини Українських Карпат / О. Никорак. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 67.
6. Никорак О. Українські народні тканини XIX–XX ст.: типологія, локалізація, художні особливості / О. Никорак. – Львів : НАН України, Ін-т народознавства, 2004. – Ч. 1: Інтер’єрні тканини. – С. 437.
7. Сидорович С. Й. Художні тканини західних областей України / С. Й. Сидорович. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 39.
8. Там само. – С. 21.
9. Там само. – С. 102.

В статье раскрыты исторические предпосылки и развитие ткачества на территории Западного Подолья. Рассмотрены традиционные ткани за функциональными признаками, поданы типологические характеристики интерьерных, одежных, обрядовых тканей.

Ключевые слова: *пряжа, полотно, наволочка, типологические характеристики, исторические предпосылки.*

In the article historical pre-conditions and development of weaving are exposed on the walks of life of Western Padilla. Traditional fabrics are considered on functions signs, typological of descriptions of interior are given, clothes, ceremonial fabrics.

Key words: *yarn, linen, pillow-case, typological of descriptions, historical pre-conditions.*